

A Study of the Components of Spiritual Intelligence in Fārūq Shuwaykh's Poems Based on Robert Emmons' Theory

Hediyeh Ghasemifard¹, Naser Zare² *

¹PhD student in Arabic Language and Literature, Persian Gulf University, Bushehr, Iran.

² Associate Professor of Arabic Language and Literature, Persian Gulf University, Bushehr, Iran.

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	Spiritual intelligence combines spirituality and intelligence within a new structure and provides humanity with a logical application of spiritual skills to search for meaningful and valuable issues. As the basis of human values, beliefs, and actions, SQ enables humans to focus on ontological issues and change living conditions and seek growth and excellence in the face of the realities of life. Robert Emmons (1958), a professor of psychology at the University of California, whose connections to religious and moral issues are prominent in his thoughts, is one of the thinkers of this new theory. Since the poetry of Farouk Shuwaykh (1976), a contemporary Lebanese poet, are all about mysticism and a reflection of Islamic and human truths, the functions and purposes of applying the components of this type of intelligence in the poems of this poet in Emmons' thoughts were the subject of this study. One of the present research results, conducted via a descriptive-analytical method, is that although Shuwaykh did not mention spiritual intelligence in his poems. However, his poems are very flexible in terms of ideological and cognitive dimensions, emotional and voluntary dimensions. Therefore, it reinforces the hypothesis that the subconscious Shuwaykh used the manifestations of this intelligence in his poems. By analyzing his poetry, which follows the teachings of Islam and the Qur'an and has a searching view to solve anthropological problems, it can be inferred that the Shuwaykh's subconscious employed the mechanisms of spiritual intelligence in his poetry to transcend himself, solve ontological problems, and use the quality of communication with God and man.
Received: 06/07/2020	
Accepted: 20/11/2020	
	Keywords: Spiritual Intelligence (SQ), Fārūq Shuwaykh, Contemporary Arabic Poetry, Robert Emmon.

Cite this article: Ghasemifard, Hediyeh, Zare, Naser. (2022). A Study of the Components of Spiritual Intelligence in Fārūq Shuwaykh's Poems Based on Robert Emmons' Theory, Vol. 13, New Series, No.46, Winter 2022: pages:83-100. DOI: 10.30479/lm. 2020. 13698. 3068

© The Author(s).

Publisher: Imam Khomeini International University

*Corresponding Author: Naser Zare(Phd)

Address: Associate Professor of Arabic Language and Literature, Persian Gulf University, Bushehr, Iran.

E-mail: nzare@pgu.ac.ir

واکاوی مؤلفه‌های هوش معنوی در اشعار فاروق شویخ بر اساس دیدگاه رابرت ایمونز

هدیه قاسمی فرد^۱، ناصر زارع^۲

^۱ دانشجوی دکتری رشته زبان و ادبیات عربی، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران.

^۲ دانشیار رشته زبان و ادبیات عربی، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله:	هوش معنوی (Spiritual Intelligence (sq)) شکلی از هوش است که مفاهیم معنویت و هوش را
مقاله پژوهشی	درون سازه جدید، ترکیب کرده و کاربرد منطقی مهارت‌های معنوی را جهت جست‌وجوی مسائل
دریافت:	معنادار و ارزشی در اختیار بشریت قرار داده است. این هوش که اساس ارزش‌ها، باورها و اعمال
۱۳۹۹/۰۴/۱۶	انسان است، او را قادر می‌سازد تا با تمرکز بر مسائل هستی‌شناسانه و تغییر شرایط زندگی، رشد
پذیرش:	و تعالی را در لابه‌لای واقعیت‌های زندگی بجوید. رابرت ایمونز (Robert Emmons) (۱۹۵۸) استاد
۱۳۹۹/۰۸/۳۰	روانشناسی دانشگاه کالیفرنیا که پیوند مؤلفه‌های این هوش با مسائل دینی و اخلاقی در اندیشه‌اش
	بارز است، از اندیشمندان این نظریه جدید است. از آن‌جا که اشعار فاروق شویخ (۱۹۷۶) شاعر
	معاصر لبنانی سراسری عرفان و بازتابی از حقایق اسلامی و انسانی است، کارکردها و اهداف به
	کارگیری مؤلفه‌های این هوش در اشعار این شاعر در چارچوب اندیشه‌های ایمونز موضوع این
	پژوهش قرار گرفت. از دستاوردهای این پژوهش که بر روش توصیفی-تحلیلی استوار است،
	می‌توان به این موارد اشاره کرد که گرچه شویخ از هوش معنوی در اشعارش نامی نبرده است اما
	از آن جهت که اشعارش از لحاظ بُعد عقیدتی و شناختی، بُعد عاطفی و احساسی و بُعد ارادی
	بسیار منعطف است؛ لذا این فرضیه را که شویخ ناخودآگاه در اشعارش از جلوه‌های این هوش
	بهره برده است، قوت می‌بخشد. با واکاوی اشعار شاعر که منطبق با آموزه‌های اسلام و قرآن بوده
	و نگاهی جستجوگر به منظور حل مسائل انسان‌شناسانه دارد، می‌توان چنین استنباط کرد که شویخ
	ناخودآگاه از سازوکارهای هوش معنوی در اشعارش به جهت تعالی خویش و حل مسائل
	هستی‌شناسانه و کیفیت ارتباط با خدا و انسان بهره برده است.
	کلمات کلیدی: هوش معنوی، فاروق شویخ، شعر معاصر عربی، رابرت ایمونز..

استناد: قاسمی فرد، هدیه، زارع، ناصر (۱۴۰۰). واکاوی مؤلفه‌های هوش معنوی در اشعار فاروق شویخ بر اساس دیدگاه

رابرت ایمونز، سال سیزدهم، دوره جدید، شماره چهل و ششم، زمستان ۱۴۰۰: ۹۱-۸۳

DOI: 10.30479/lm.2020.13698.3068

ناشر: دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

حق مؤلف © نویسندگان.

۱. مقدمه

در عصر حاضر، مطالعه موضوعات معنوی به طور فزاینده‌ای، اهتمام روان‌شناسان را به خود معطوف داشته‌است. هوش معنوی به عنوان یکی از مفاهیم جدید حوزه روان‌شناسی دین، از مطالعه رابطه دین و معنویت با سلامت روان پدید آمده است که نقش ارزنده‌ای در ارتقای آرامش و سلامت روان، بهزیستی و حل مسائل زندگی ایفا می‌کند. این هوش به عنوان یک بخش درونی از وجود انسان، واجد عمیق‌ترین ظرفیت برای پرسش از معنا و مفهوم حیات است؛ چرا که برترین توانایی هوش انسان در هوش معنوی تداعی یافته‌است.

رابرت ایمنونز؛ استاد روان‌شناسی دانشگاه کالیفرنیا، روان‌شناس معروف آمریکایی است که بیشتر تحقیقات وی در زمینه روان‌شناسی شخصیت، احساسات و دین است. اغلب مقالات او به روان‌شناسی قدردانی و تعیین اهداف فردی و نتایج مثبت معطوف است. دیدگاه او درباره هوش معنوی معطوف به «مجموعه‌ای از ظرفیت‌ها و توانایی‌هایی است که افراد را قادر به حل مشکلات و دستیابی به اهداف در زندگی رومزه می‌کند.» (Emmons, 2000: 1) از آن‌جا که این هوش، فهم مسائل انسان‌شناسانه و عارفانه را تسهیل کرده و سازوکار مناسب را برای استنباط عقاید و ارزش‌های متعالی در اختیار انسان قرار می‌دهد؛ لذا فرضیه واکاوی مؤلفه‌های این هوش در اشعار فاروق شویخ به سبب بسامد و سیطره مباحث عرفانی و اخلاقی، امری بایسته است. اگرچه فاروق شویخ آشکارا اشاره‌ای به این نوع از هوش در اشعارش ندارد؛ اما از آن جهت که ویژگی‌های این نوع هوش و کارکردهای آن، در اشعاری نمودی بارز دارد؛ لذا بررسی مؤلفه‌های این هوش در اشعار شویخ به عنوان موضوعی علمی- ادبی دارای قابلیت بررسی است. از آن‌جا که شعر نمود بارزی از احساسات و افکار ادبا است، پس می‌توان چنین استنتاج کرد که شویخ ناآگاهانه از ظرفیت‌های هوش معنوی در جهت تحقق آرمان‌هایش بهره برده است. این پژوهش براساس روش توصیفی- تحلیلی به واکاوی اشعار فاروق شویخ در چارچوب مؤلفه‌های هوش معنوی براساس نظریات ایمنونز پرداخته و سعی دارد تا گامی نو در جهت تحقق کاربرد یکی از نظریه‌های روان‌شناسی در گستره ادبیات برداشته و به این پرسش‌ها پاسخ دهد:

(۱) مؤلفه‌های هوش معنوی براساس دیدگاه ایمنونز در اشعار شویخ کدامند؟

(۲) کارکردهای هوش معنوی در شعر شویخ چگونه است؟

(۳) مهم‌ترین اهداف شاعر از کاربری مؤلفه‌های هوش معنوی در اشعارش چیست؟

۱-۱. پیشینه پژوهش

درباره تأثیر هوش معنوی در ادبیات فارسی و عربی تاکنون پژوهش‌چندانی صورت نگرفته‌است و تنها چند پژوهش به بررسی هوش معنوی در اندیشه مولانا و ادب عرفانی پرداخته‌اند که از آن میان، می‌توان به نمونه‌های زیر اشاره کرد:

نصرا رضایی (۱۳۹۶) در مقاله «هوش معنوی و جلوه‌های آن در چهره‌های شاخص عرفان» به بررسی و مطابقت مؤلفه‌های هوش معنوی با ویژگی‌های چند شخصیت عارف؛ چون ابوسعید ابوالخیر، ابوالحسن خرقانی، بایزید بسطامی و حلاج پرداخته‌است و به این نتیجه رسیده‌است که هوش معنوی، همان انسان عارف است. زهرا اسدی (۱۳۹۷) در مقاله «هوش معنوی در ادب عرفانی با تکیه بر اندیشه‌های مولانا» ضمن تبیین سازوکار هوش معنوی، بارزترین مؤلفه‌های آن؛ یعنی عشق، همدلی، نوع‌دوستی، ایثار و مدارا، تساهل و تسامح را به صورت کلی و بدون التزام به نظریه‌ای خاص، در اندیشه مولانا بررسی کرده‌است. ملک محمد فرخ‌زاد (۱۳۹۸) در مقاله «واکاوی مؤلفه‌های هوش معنوی در ادب عرفانی با تکیه بر مثنوی مولانا» با بررسی ارتباط عرفان و روانشناسی، به تبیین مهم‌ترین مؤلفه‌های هوش معنوی براساس اندیشه‌های پنج‌گانه ایمونز پرداخته‌است؛ اما در خلال بحث استنادی به آرای مستقیم ایمونز ندارد.

در مورد فاروق شویخ - با وجود مقام شامخش در ادبیات عرب- تنها یک پژوهشی علمی صورت گرفته‌است و آن مقاله «تجلیات الرمز الصوفي في شعر فاروق شويخ ديوان قنديل لحنين داکن أنموذجاً» (۲۰۲۰) از هدیه قاسمی فرد و خداداد بحری است که نویسندگان در پی شناساندن فاروق شویخ و رموز صوفی قصائد اوست. بررسی رموزی چون خمر، زن، طبیعت، نور، عبور، نقطه و معراج از بارزترین رموز صوفی اشعار شویخ محسوب می‌شود که گاه در این تصاویر شاعر متأثر از افکار ابن عربی و عطار است. از آن‌جا که تاکنون پژوهشی در ادب عربی به بررسی هوش معنوی بر اساس دیدگاه ایمونز نپرداخته‌است، واکاوی مؤلفه‌های این هوش در اشعار شویخ بر اساس آرای ایمونز موضوع این پژوهش قرار گرفت.

۲- بحث و بررسی

۲-۱. مؤلفه‌های هوش معنوی از دیدگاه ایمونز و مطابقت آن با شعر شویخ

شناخت انسان و تلاش برای کمال و کامیابی او، همواره اهتمام اندیشه‌وران مکاتب مختلف را به خود معطوف داشته‌است؛ از این رو، در آموزه‌های ادیان الهی، انسان جز در پیوند با مبدأ حقیقی به سعادت نمی‌رسد. «پیشرفت علم روان‌شناسی از یک سو و ماهیت پویا و پیچیده جوامع نوین از سویی دیگر، باعث شده تا نیازهای معنوی بشر در برابر خواسته‌ها و نیازهای مادی قد علم کنند و اهمیت بیشتری بیابند» (زارع، ۱۳۹۶: ۳)؛ ثمره این اهتمام، کشف هوشی جدید در انسان با عنوان «هوش معنوی» است که «به عنوان مجموعه‌ای از توانایی‌ها و مهارت‌های درهم تنیده، توانایی این را دارد که یافته‌های تحقیقاتی متفاوت را در روان‌شناسی و دین ادغام و پژوهش‌های جدیدی بیافریند که بینش جدیدی به مبانی رفتار می‌بخشد.» (Emmons, 2000: 1) این هوش که مختص انسان است، برای اولین بار «در ادبیات آکادمیک روان‌شناسی در سال ۱۹۹۶ توسط استنلی استیونز (Stanley Stevens) (۱۹۰۶-۱۹۷۳) روان‌شناس مطرح آمریکایی رواج یافت.» (شعبانی، ۱۳۹۷: ۱۰) این هوش «در توانایی‌ها و شایستگی‌هایی که ممکن است بخشی از دانش تخصصی فرد باشد، وجود دارد. اطلاعات معنوی، بخشی از پایگاه دانش فرد است که می‌تواند منجر

به رفتار سازگار با مسأله شود.» (Emmons, 2000: 9) از آن‌جا که «هوش معنوی راهی اساسی برای شناخت است» (عبدالهادی حسین، ۲۰۰۷: ۲۶)، دستیابی به اهداف غایی را ممکن‌تر می‌سازد؛ چرا که این هوش «ظرفیت انسان است برای جستجو و پرسیدن سؤالات غایی درباره معنای زندگی و به طور هم‌زمان تجربه پیوند یکپارچه بین هر یک از ما و جهانی است که در آن زندگی می‌کنیم» (زارعی‌متین و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۴)

رابرت ایمنونز روان‌شناس مطرح آمریکایی که غالب حوزه تحقیقاتش معطوف به نقش مذهب در زندگی است، سعی داشت تا خلأ موجود در این جهان را با پیوند و ارتباط دین و مسائل وجودی انسان حل کند. نظریه هوش معنوی و تشویق به کاربرست مؤلفه‌های آن در حیات، یکی از روش‌های دستیابی به این هدف است. به این منظور ایمنونز در سال ۲۰۰۰ مقاله‌ای نوشت و معنویت را یکی از اشکال هوش معرفی کرد. وی در این مقاله، پنج مشخصه برای معنویت ذکر کرد و آن‌ها را به عنوان مجموعه‌ای از توانایی‌های به هم تنیده یا نوعی هوش در نظر گرفت: «۱- ظرفیت متعالی‌سازی ۲- توانایی ورود به حالت‌های متعالی هوشیاری معنوی ۳- توانایی آراستن فعالیت‌ها، رویدادها و روابط روزمره با حسی مقدس ۴- توانایی بهره‌گیری از منابع معنوی برای حل مشکلات در زندگی ۵- ظرفیت مشارکت در رفتار با فضیلت (نشان دادن بخشش، ابزار قدردانی، تواضع، نمایش شفقت و عشق ایثارگونه)» (Emmons, 2000: 1)

۲-۲. ظرفیت متعالی‌سازی

انسان به اقتضای طبیعتش، خواستار فعلیت‌بخشی به استعدادها و توانایی‌هایی است که او را به کمال و سعادت رهنمون می‌سازد. منظور از حالت‌های متعالی هوشیاری معنوی از دیدگاه ایمنونز «تعالی و عرفان است که دو مؤلفه اصلی هوش معنوی هستند که با ظرفیت فرد به منظور درگیر شدن با حالت‌های آگاهانه سروکار دارند. تعالی شدن به معنای بالا رفتن یا فراتر از حد معمول جسم رفتن است. ممکن است بالارفتن از دنیای طبیعی ما برای ارتباط با یک موجود الهی باشد، یا ممکن است به فراتر رفتن از وضعیت جسمی ما اطلاق شود که منجر به ارتقای آگاهی از خود می‌گردد.» (همان: ۱۰)

ترسیم این ظرفیت در شعر شوخی، جلوه‌هایی قابل تأمل خلق کرده‌است. او در قصیده‌ای، جام را بسان ابزاری می‌داند که به شاعر قدرت می‌بخشد تا آن‌طور که خواهان اوست از وجودش پذیرایی کند: الکأس تَجْعَلُنِي/ أَسْتَصِفُّ/ وجودي/ کَمَا أَشْتَهِي (شوخی، ۲۰۰۴: ۱۰) (جام چنینم می‌کند/ پذیرایی کنم/ از وجودم/ آن‌گونه که دوست می‌دارم). اگرچه زندگی در این جهان و مشکلات آن، پرده‌ای بر بصیرت می‌افکند و مانع فراروی انسان از حالت ماده می‌گردد؛ زیرا این جهان بسان زندانی است که جسم انسان در آن زندانبان و زندانی است، اما این شراب روح است که با اسرار نهفته، ارتقای آدمی را از عالم ماده به عالم معنا مهیا می‌سازد. به این سبب شاعر معتقد است که جام شراب این قدرت را به او می‌بخشد تا آن‌سان که مایل

است به غور در معنویات بپردازد. شویخ بر این باور است که این توانایی برای کسانی مهیا است که مره آب و خاک را در جام چشیده باشند: الْعُمُرُ سِجْنُ الرُّؤْي، مَا هَمَّ قَدْ خَبِرْتُ / أَجْسَادُنَا فِيهِ سَجَانًا وَمَسْجُونًا / وَخَمْرُهُ الرُّوحُ سِرٌّ لَيْسَ يُدْرِكُهُ / مَنْ لَمْ يَدُقْ فِي الْكُؤُوسِ الْمَاءَ وَالطَّيْنَ! (همان: ۳۴) (عمر زندان بصیرت است، آنچه را اراده کرده شناخته / جسممان در آن زندانبان و زندانی است / و شراب روح را رازی است که آن را ادراک نمی‌کند / آن که طعم آب و خاک را در جام‌ها نچشیده باشد) باید دانست که سکر و رهایی از مادیات «بعد از ذوق و نوشیدن حاصل می‌شود که آن عدم وجود نشانه‌های مادی (شهوایی) است» (القشیری، ۱۹۸۹: ۱۵۳). هوشمند معنوی زمانی توانایی ورود به سطوح معنوی بالاتر را می‌یابد که جام عشق الهی را خالصانه برگرفته تا به واسطه آن از تعلقات دنیوی برهد.

«هرگاه انسان دارای هوش معنوی گردد، توانایی‌اش بر فهم تصویر کلی یا تصویر کاملی از خویشتن و هستی و جایگاه و هدفش در این جهان گسترده‌تر می‌شود.» (الفقی، ۲۰۱۱: ۳) چنین است که شویخ با پرسش، در پی خودشناسی است. با آن‌که به نظر می‌رسد اندکی در این مسیر دچار تردید شده؛ اما این آگاهی است که حقیقت را بر او می‌نمایاند: مَنْ أَنَا؟ مَنْ أَنَا؟ أَعْرِفُ نَفْسِي / ... / لَعْنَةُ الْوَعْيِ أَشْرَقَتْ ذَاتَ فَجَرٍ (شویخ، ۲۰۱۶: ۲۰) (کیستم؟ کیستم؟ آیا خودم را می‌شناسم / زبان آگاهی سپیده‌دمان درخشید). چنین نیست که این پرسش شاعر را سردرگم کند؛ زیرا نور آگاهی بر او تابانده شده است و البته شاعر هدف از زندگی را گذر از عرش غرائز می‌داند و این فراروی از مادیات، با دیدگاه ایمونز قابلیت تطبیق دارد. سَتَكُونُ لِي وَحْدِي الْحَيَاةُ لَأَسْتَقِرَّ عَلَى مَنَصَّبِهَا / وَأَعْلُو فَوْقَ عَرْشِ غَرَائِزِي (همان: ۱۸) (زندگی برای من فقط چنین خواهد شد که بر جایگاهش آرام گیرم / و بر فراز غرایزم روم).

از آنجا که «تعالی، آگاهی از یک واقعیت نهایی است که به صورت یکتایی یا وحدت شکل می‌گیرد که در آن همه مرزها ناپدید می‌شوند و اشیاء در یک کلیت متحد می‌شوند» (Emmons, 2000: 10)؛ لذا شویخ به منظور افزایش ظرفیت تعالی نفس با استفاده از عنصر وحدت، معنای نام خداوند را بسان آتشی می‌داند که در خیمه‌های بیابان‌نشینان و میان ناله‌های بوداییان با وجود تفاوت مذهب و دیدگاه دمیده می‌شود: تَلْزُمُنِي نَارٌ / تَزْفُرُ بَيْنَ خِيَامِ الْبَدْوِ وَبَيْنَ أُنْبِيَا الْبُؤْذِينِ / يَلْزُمُنِي أَنْ أَشْرِبَ مَعْنَى اللَّهِ (شویخ، ۲۰۰۴: ۱۴) (به آتشی محتاجم / که میان خیمه‌های بیابان‌نشینان و ناله‌های بوداییان بدمد / محتاجم که معنای الله را بنوشم). به نظر می‌رسد که شاعر از اختلاف و تفرقه اجتماعی چنان نالان شده که تنها راه نجات را اتصال به ذات حق می‌داند.

از آن جهت که «شناخت هستی انسان، معجزه‌ای الهی است و او مخلوقی با آفرینش شگرف است و این فهم، گام اول به سوی هوش معنوی است» (الفقی، ۲۰۱۱: ۸) شویخ در وجود خود، تشعشعاتی از ذات مقدس الهی رؤیت می‌کند: أُعِيدَ رَصْفَ سَمَاوَاتِي وَأَمْرِجَتِي / كَأَنَّ فِي قَامَتِي شَيْئًا مِنَ اللَّهِ (شویخ، ۲۰۰۴: ۱۸) (دوباره آسمان‌هایم و مزاج‌هایم را چپینش می‌کنم / گویا در قامت چیزی از خداوند است). از آن‌جا که هوش معنوی به انسان «این امکان را می‌دهد که به طور خلاقانه قواعد و قوانین و شرایط را تغییر دهد»

(زهر و مارشال: ۱۳۹۶: ۱۷)؛ لذا شوخی با درک جایگاه خود در هستی آگاهانه، در وجود خود پرتویی از ذات الهی را به چشم می‌بیند که به او قدرتی ماورائی در به اختیار گرفتن بخشی از امور هستی اهدا می‌کند. به نظر می‌رسد که مشکلات جهان ماده و نابرابری‌های موجود در آن، مولد این آرزو در قلب شاعر است که او را به تغییر جهان ترغیب می‌کند.

۲-۳. توانایی دستیابی به حالت‌های متعالی هوشیاری معنوی

از آنجا که «ذهن شهودی، هدیه مقدسی است» (الکساندر، ۱۳۹۵: ۷۵)، افراد «با هوش معنوی احتمالاً در ورود به حالت‌های آگاهی و سایر حالت‌های معنوی چون نماز، مهارت خاصی در تعمق پیدا می‌کنند.» (Emmons, 2000: 11)

حقیقتی که درباره شوخی وجود دارد این است که غالباً در اشعارش، توانایی ترسیم حالت‌های متعالی را داراست و آنچه که این ادعا را تصدیق می‌کند؛ حضور پررنگ خداوند در اشعار اوست. او تمام هستی خویش را به خداوند پیوند زده و ورود به حالت متعالی و گذار از عالم ماده را مرهون عشق الهی می‌داند: لَكَ فِي عَيْنِي مَقَامَاتٌ / لِهَوَاكَ وَفِي جَنَبِي بُيُوتٌ / عَلَّمْتَ شُكُوكِي مَعْنَى الضَّوِّ / وَأَهْوَانِي مَعْنَى الْكُهُوتِ / وَحَمَلْتَ فُؤَادِي مِنْ نَاسُوتِ الْحِسِّ إِلَى الْمَلَكُوتِ (شوخی، ۲۰۰۹: ۲۷) (برایت در چشمانم جایگاهی است / برای عشقت در کرانه‌های وجودم خانه‌هایی است / تو به شک‌هایم معنای روشنایی آموختی / و به خواسته‌هایم معنای کاهن بودن را / و قلبم را بردی / از طبیعت انسانی به ملکوت). این آمیختگی با معنویت، چنان در وجود شاعر هویداست که خود را هنگامه اذان صبح بسان اولیا و به هنگام قرائت نماز چون بلبل در شاخسار می‌بیند. این تصاویر صادقانه نمایانگر حیات واقعی شاعر است: كُنْتُ إِنْ أَذَّنَ فَجَرًا / جَارُنَا الشَّيْخُ / وَنَاجِي سَحَرًا كَالْأُولِيَاءِ / كُنْتُ إِنْ صَلَّيْتُ كَالْبَلْبِلِ فِي أَيَّتِهِ وَقْتُ الصَّلَاةِ... / كُنْتُ عَلَى قَيْدِ الْحَيَاءِ. (شوخی، ۲۰۰۹: ۱۲۸) (اگر سحرگاهان اذان گوید / همسایه‌مان شیخ (حسین) / و سحرگاهان نجوا کند بسان اولیا هستم / اگر نماز گزارم چون بلبل بر شاخسار وقت نمازم / زنده هستم). این تصاویر می‌تواند گواه این فرض باشد که شوخی به منظور تسلاي وجود خویش در برابر پلشتی‌های موجود در جامعه، در پی حالاتی معنوی است که لختی از این جهان جدا گردد، گرچه شاعر حیات حقیقی را همان حالات معنوی می‌داند.

یکی از مسائلی که هوش معنوی سعی در حل آن دارد؛ ترس از مرگ است. ناتوانی انسان در کنار آمدن با مسئله مرگ، ریشه در ضعف پایه‌های هوش معنوی دارد. «ترس و وحشت از مرگ، در واقع از فقدان چشم‌اندازی ناشی می‌شود که بتواند مسئله مرگ را در چارچوبی وسیع‌تر قرار دهد» (زهر و مارشال: ۱۳۹۶: ۲۹۸)؛ در اشعار شوخی، از مرگ به عنوان «سرمستی‌ای لذت‌بخش» یاد می‌شود: حَمْرَةُ الْمَوْتِ نَحْنُ نُغْضِي وَنَحْنِي / تَحْتَ أَقْدَامِ ذَلِكَ السَّكْرِ / فَاخْتَبَيْ فِي دَمِي كَسْرَ لَذِيذٍ / كَاخْتِبَاءِ الْمَعْنَى وَرَاءَ السُّطُورِ (شوخی، ۲۰۱۶: ۳۷) (شراب مرگ، ما چشم می‌پوشانیم و خم می‌شویم / زیر گام‌های آن مست / پس در خونم بسان رازی لذت‌بخش پنهان شو (ای مرگ) / چون پنهان شدن معنا در پس پشتِ سطرها) گویا شوخی «به هوشش این

فرصت را داده که در هر تصمیم و انتخاب جهت‌گیری کلی داشته باشد.» (الکساندر، ۱۳۹۵: ۲۸) یکی از این تصمیمات عدم ترس از مرگ است. شاعر در شعری دیگر، عشق به خداوند و غرقه شدن در آن را به مرگ تشبیه می‌کند، مرگی معنوی که تفاوتی بارز با مرگ مادی دارد: وَأَنَا عَلَّمْتُكَ كَيْفَ الْعَاشِقُ/ قَبْلَ الْمَوْتِ يَمُوتُ (شوخی، ۲۰۰۹: ۲۷) (و من تو را آموختم که عاشق چه سان/ قبل از مرگ می‌میرد.) به نظر می‌رسد که این مرگ اشاره به مرحله‌ی فنا‌ی عرفا دارد که آن «تجربه‌ای شخصی برای تعالی است و صوفی آن را با پاکیزگی جسم و رهایی از عالم ماده شروع کرده و با اتصال ذات انسانی‌اش به ذات الهی خاتمه می‌دهد.» (عبدالحق، ۱۹۸۸: ۳۰۲-۳۰۳) به نظر می‌رسد که ناهنجاری‌های اجتماعی و ظلم زمانه، شاعر را چنان متأثر کرده که دلبستگی به حیات این عالم از وجودش برچیده شده است.

۴-۲. توانایی آراستن فعالیت‌ها، رویدادها و روابط روزمره با حسی از امر مقدس

پدیدارشدن مشکلات و مسائل در دنیای جدید و عدم ارائه راه‌حل مناسب برای آن‌ها، منجر به گرایش فزاینده به معنویت و احساس تقدس شده است. آثار این گرایش چنان سودمند است که اندیشمندان جهان را به سمت وسوی کاربرست معنویت در زندگی سوق داده است. یکی از این روان‌شناسان، ایمونز است؛ از دیدگاه ایمونز «تقدیس، دلالت بر متمایز کردن یک عمل بر اساس یک هدف خاص- یک هدف مقدس یا قدسی- است. به رسمیت شناختن حضور الهی در فعالیت‌های عادی، جنبه‌ای از شناخت معنوی در همه مذاهب است. برخی فعالیت‌های عادی مانند دویدن هم می‌تواند با اهمیت معنوی روبه‌رو شود.» (Emmons, 2000: 11) شوخی با تفکر در فعالیت‌های روزمره و محیط پیرامون خود، وجود خداوند را همراه با حسی از تقدس بیش از پیش احساس کرده و چنین سروده است: فِي مَصْرِ يُقَدَّسُ فَلَاحُونَ وَفَاءَ التَّيْلِ (شوخی، ۲۰۱۶: ۴) (در مصر کشاورزان وفای نیل را مقدس می‌شمردند) شاعر، پرآبی رود نیل را به وفای رود تشبیه کرده و آن را مقدس می‌شمرد؛ زیرا آب نقش چشمگیری در پیدایش هستی و رونق حیات دارد. از سوی دیگر، حرمت آب و نیاز انسان به آن در طول تاریخ بر قداست آن افزوده و نگرشی معنوی به آن بخشیده است. شوخی در ترسیم عبور بنی‌اسرائیل از رود نیل دگرباره به قداست آب اشاره می‌کند: تَقَدَّسَ الْمَاءُ، لَكِنَّ الْعُبُورَ لَهُ مَسِيحُهُ/ وَدَمِي فِي الْقَعْرِ مَسْفُوحٌ (همان: ۵۰) (آب مقدس شد؛ اما عبور، مسیح خود را دارد/ خونم در قعر ریخته شده است.) در این شعر، مسیح استعاره از حضرت موسی^(ع) است که با رهایی بنی‌اسرائیل، زمینه نجات آن‌ها را فراهم ساخت. این تأکید بر قداست آب در جای‌جای اشعار شوخی به چشم می‌خورد؛ چنانکه در قصیده «الماء»، آب را به پیشوایی در بین بزرگان تشبیه کرده و می‌گوید: الْمَاءُ إِمَامٌ فِي الْكُرْمَاءِ/ الْمَاءُ نَبِيٌّ (شوخی، ۲۰۰۹: ۵۵) (آب پیشوایی در میان بزرگواران است/ آب پیامبر است.)

شاعر در شعری دیگر، چهره‌ی زنانه را جلوه‌ای از وجود حق دانسته و چنین سروده است: أَحَبُّ فِي الْأُنْثَى/ أُنُوثَةُ الرُّؤْيَى/ وَفِتْنَةُ الْمَنْطِقِ/ وَالْخَيَالِ/ أَحَبُّهَا كَزَيْنَبِ رَامِحَةَ/ إِلَهَةٍ/ بِوَجْهِهَا تَعَالَى (شوخی، ۲۰۱۶: ۸۸) (در زنان

دوست می‌دارم/ زنانگیِ رؤیاها را/ و فتنهٔ منطق را/ و خیال را/ آن را دوست دارم بسان زینب تیرانداز/ ایزدبانویی/ با چهرهٔ متعالی‌اش).

شاعر چهرهٔ زنانهٔ زینب- همسرش- را که تیرهای مژگانش بر قلب شاعر اصابت کرده است، دوست دارد و با دیدن بارقه‌هایی از ذات الهی در آن و تشبیه این چهره به ایزدبانو بر تقدسش می‌افزاید؛ زیرا «خداوند بلندمرتبه انسان را به سبب عشق و محبت به او آفرید، سپس از روحش به او دمید و به او شوق نداشت مگر برای خودش، سپس از او برایش شخصی را بر شکش برگرفت و او را زن نامید، شکل و شمایل این زن بسان انسان است، پس خداوند به آن شوق ورزید.» (التیجانی، ۱۹۹۹: ۱۳۰) شویخ در شعری دیگر، جلوه‌های طبیعت را پرتوی از حقیقت خداوند دانسته و چنین سروده است: ولسانُ الماء ثنار/ والريحُ أرجوحةُ المعنى/ لها لغةٌ فصیحةٌ مثلاًها/ الشمسُ والليلُ والأفلاكُ.../ ألسنةٌ والنورُ والطينُ والأعشابُ/ أخبارُ (شویخ، ۲۰۱۶: ۷۱-۷۲) (و زبان آب پرگو است/ و باد الاکلنگ معناست/ زبانی شیوا بسان آن دارد/ خورشید و شب و افلاک/ زبان‌هایی هستند/ و نور و خاک و گیاهان/ خبرهایی). شاعر با رؤیت و تفکر در مظاهر طبیعت، نشانه‌های خداوند را در گسترهٔ هستی مشاهده کرده و این‌گونه جسم و فکر را از مادیات رها نموده و ظرفیت وجودی را برای پذیرش تعالی مهیا ساخته است. او با استعارهٔ مکنیه برای مظاهر گویایی چون آب و خاک و طبیعت در کنار پدیده‌های طبیعی چون روز و شب، زبانی خیالی فرض کرده که ترسیم‌گر حقایق هستی است. در این میان، باد به الاکلنگ تشبیه شده که انتقال‌دهندهٔ معانی‌ای فراتر از حقایق ظاهری است و آن را در مقابل چشمان هوشمند معنوی گاه نمایان و گاه پنهان می‌سازد و به نظر می‌رسد که شویخ سعی در گذر از مادیات به سمت معنویات دارد. همان‌طور که ابن سراج الطوسی از ابی حمزة الصوفي نقل می‌کند که: «او هرگاه صدایی مانند وزش بادهای و صدای آب و پرندگان می‌شنید، فریاد برمی‌آورد و می‌گفت: لبیک. آن به این سبب است که اهل قلوب همهٔ اشیاء را متصل به الله و برای الله و از الله و به سوی الله می‌بینند.» (الطوسی، ۱۹۶۰: ۴۹۵) این‌گونه است که شویخ در پدیده‌های عالم جلوه و پرتویی از ذات خداوند را رؤیت کرده و به تجلّی وجود مطلق پی برده است و این درک، نیازمند هوشی معنوی است.

۲-۵. توانایی بهره‌گیری از منابع معنوی برای گشودن مسائل زندگی

باورهای معنوی به انسان فرصتی برای استفاده از راهبردهای جدید به منظور حل مشکلات می‌بخشد. این فرآیند گره‌گشایی «بازنگری و بازتعریف را تسهیل می‌کند؛ زیرا توانایی تجدیدنظر، از شاخصه‌های هوش است. افزون بر این، افراد دینداری که با فشارهای روانی روبه‌رو هستند، بهتر سازش پیدا می‌کنند، بیش‌تر آن‌ها در بحران‌های آسیب‌زا معنا پیدا می‌کنند و بیش‌تر احتمال دارد پس از تجربهٔ آسیب‌زا، احساس کنند رشد کرده‌اند» (Emmons, 2000: 11). شویخ در قصیده‌ای، آشکارا از دردهایی چون شک و ضعف و یأس و اندوه که وجودش را احاطه کرده‌اند؛ شکایت کرده و رهایی از آن‌ها را از خداوند - که سرچشمهٔ

تمام معنویات هستی است - می خواهد: رَبِّ عَفْوَ أَيُّهَا الرَّبُّ الرَّحِيمُ/ كُلُّ مَنْ أَرْسَلْتَهُ/ رَاوَدَنِي عَنْ شَكِّي الْمُرِّ... قَلِيلًا/... فَمَزِيدًا أَيُّهَا الرَّبُّ الْكَرِيمُ/ یا کَلِّ الَّذِي أَمْلَكُهُ/ قُلْ لِهَذَا الْحَائِرِ الطَّاعِنِ فِي الْحَيَةِ/ هَلْ يَجُودُ مِنَ الشَّكِّ؟/ مِنَ الْعَجْزِ؟ مِنَ الْيَأْسِ؟ مِنَ الْحُزْنِ؟.../ سَيَنْجُو وَسَيَجْنِي مَا يَرِيدُ (شوخی، ۲۰۰۴: ۴۶) (پروردگارا ببخش ای پروردگار بخشنده/ هر کسی که او را فرستادی/ خواهان شک تلخم بود... اندکی /.../ پس بیشتر ای پروردگار کریم/ ای تمامی کسی که دارم/ بگو به این سرگردان حیرت زده/ آیا از شک نجات می یابد؟/ از ناتوانی؟/ از ناامیدی؟/ از غم؟/ نجات خواهد یافت و آنچه را می خواهد، برخواهد چید.) به نظر می رسد که شاعر چنان از شرایط زمانه و ظلم و بی عدالتی به رنج آمده است که دیگر مصلحت نمی بیند که در پس لفاظی های شاعرانه، با خدا به راز و نیاز پردازد؛ بلکه آشکارا و بی پرده خدا را به یاری فرا می خواند؛ زیرا «فقدان ایمان به خدا، زندگی را از مفاهیم عالی و ارزش های شریف انسانی تهی می کند و باعث می شود که انسان احساس رسالت بزرگ خود را در زندگی از دست بدهد و بینش روشنی درباره اهداف بزرگ زندگی خود نداشته باشد. (حسینی اجدادیناکی و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۱۴) این تسلائی دل و یاری خواهی از منبعی که سرچشمه تمام هستی است و اعتماد به قدرت بی حصر او، بر تحمل شاعر و تاب آوری وی در برابر ظلم زمانه و ناهنجاری های اجتماعی می افزاید.

شوخی در قصیده ای دیگر تلویحاً بر دین خود که ماهیت تمامی ادیان آسمانی را به احترام پذیرفته، تأکید ورزیده و در حل مشکلات از معجزات دیگر پیامبران چنین بهره برده است: یا نُوحَ الْغَرَقَى/ یا مُوسَى الْمَوْجِ الْمَسْفُوحِ/ أَنَا مَا لِي غَيْرُ عَصَا مُوسَى/ وَسَفِينَةُ نُوحٍ (شوخی، ۲۰۰۹: ۲۶) (ای نوح غرق شدگان/ ای موسای موج روان/ نیست برایم غیر از عصای موسی و کشتی نوح) شاعر که خود را غرق در دریای مشکلات می بیند، از نوح (ع) و موسی (ع) تقاضای مدد دارد؛ چرا که این دو نبی اصحاب خود را از مشکلات و ظلم زمانه نجات داده اند. از آنجا که هوش معنوی «از طریق افزایش وسعت نظر و گشودگی و داشتن نقطه نظرهای مختلف» (زارع، ۱۳۹۶: ۵۴) رشد می یابد؛ لذا شوخی با وسعت نظری که از اسلام به عاریت گرفته است، معجزات دیگر پیامبران الهی را راهگشای مشکلات زندگی می داند.

شوخی در توسل به پیامبر اسلام (ص) برای حل مشکلات، چنین می سراید: قَلْبِي بُرَاقِي/ وَمِعْرَاجِي السَّابِغِ/ كَفَيْفَةُ طُرْقِي؛ لَكِنَّ نَمَّ خُطِّي/ لَهَا شُعَاعَةٌ أَعْمَاقِي مَصَابِغُ (شوخی، ۲۰۱۶: ۴۹-۵۰) (قلبم براق من است/ و معراجم تسبیح هاست/ راه هایم کور است ولی آنجا گام هایی است/ که پرتوی اعماقم چراغ هایی برای آن است) شاعر قلبش را به اسب رسول (ص) تشبیه می کند؛ اما عبور از تنگناهای عالم ماده که همان اجتماع نابسامان شاعر است، معراجی از تسبیح و ذکر می طلبد. با آنکه مسیر پیش رو تاریک و گمراه کننده است؛ اما آنچه که امید را در قلب شاعر زنده نگاه می دارد؛ همان روشنای چراغی است که شعله اش بر اثر مناجات همچنان پرتوافشان است.

شاعر در شعری دیگر با تشبیه خود به انسان فلج و با ترسیم مسیر پیش رو که سراسر وحشت است، امید خود را به هدایت و راهنمایی حضرت مسیح (ع) چنین بیان می دارد: لَأَسِيرَ فَوْقَ الْمَاءِ يَلْزَمُنِي مَسِيحُ/ لَا بَرَّ

عندی/ و الجِهَاتُ كَفِيفَةٌ/ وَاَنَا كَسِيحٌ (شوخی، ۲۰۱۶: ۴۳) (برای اینکه بر آب راه روم به مسیح محتاجم/ هیچ خشکی پیش رویم نیست/ و جهت‌ها همه کور/ و من/ فلج). بهره‌گیری شوخی از اعجازهای حضرت مسیح^(ع) به عنوان یکی از منابع معنوی در جهت حل مسائل و مشکلات این جهان، در خور توجه است؛ او می‌خواهد به کمک مسیح از گذرگاه زندگانی بگذرد و حتی خود را فلجی می‌داند که به شفای مسیح محتاج است. از معجزات عیسی^(ع) راه رفتن بر روی آب و شفای مفلوج است. این یاری جستن «فرآیندی است که طی آن، انسان از حالتی که با آن، شناخته و هدایت می‌شود به حالتی انتقال می‌یابد که در آن، بهترین و بالاترین آگاهی و هوش درونی با خود پاک و حقیقی انسان شناخته می‌شود.» (الکساندر، ۱۳۹۵: ۱۹)

به نظر می‌رسد که شاعر، معتقد به اصل مشارکت به منظور گره‌گشایی مشکلات اجتماعی است؛ زیرا شوخی از پیامبرانی چون نوح، موسی و عیسی^(ع) به عنوان منابع معنوی، درخواست یاری‌رسانی و حل مشکلات دارد. این تکنیک مددخواهی از دیگر پیامبران به عنوان یکی از شاخص‌ترین ویژگی‌های اشعار شوخی علاوه بر این‌که بر فرضیه بهره‌گیری وی از هوش معنوی قوت می‌بخشد، سبب تسلی دل او نیز می‌شود.

۲-۶. ظرفیت عمل اخلاقی (مثل بخشش، سپاس، تواضع، اظهار شفقت و عشق ایثارگونه)

آخرین مؤلفه هوش معنوی از دیدگاه ایمنونز، بالا بردن ظرفیت عمل اخلاقی است. «این مفاهیم تقریباً در تمام سنن مذهبی و از روزگار ارسطو تا کنون تکرار شده است. این خصائص با تمرین و آموزش پدید می‌آیند و منابع قدرت انسانی هستند که به مردم این امکان را می‌دهند تا در جهان به طور مؤثر عمل کنند. (Emmons, 2000: 13) ایمنونز تنها راه ثروتمند شدن را سپاسگزاری می‌داند و چنین می‌گوید: «بگذارید اولین چیز را برای ثروتمند شدن به شما بگویم: سپاسگزار باش... این تنها طرح کاملاً قابل اعتماد و سریع ثروت است. قدردانی خوشحال‌کننده است. احساس خوبی دارد و انگیزه‌دهنده است. وقتی احساس سپاسگزاری می‌کنیم، این حس به ما منتقل می‌شود تا خوبی‌هایی را که با دیگران کسب کرده‌ایم به اشتراک بگذاریم. شناخت قدردانی و قدردانی از طریق فکر کردن در مورد آن، درک این دو مرحله از نظر من بسیار مفید است.» (Emmons, 2007: 1-5)

این فضایل اخلاقی در شعر شوخی جلوه یافته و او در اشعارش اشاراتی به این حقایق انسانی دارد. چنان‌که در شعر «پرهقنی لسانک» خطاب به پسرش چنین می‌گوید: عَلَمُكَ التَّشْخِصَ تَوْرِيَةَ الْكَلَامِ النَّفِيِّ اسْلُوبَ النَّدَاءِ، كَرَامَةَ الْإِنْسَانِ، كَيْفَ تَكُونُ مِضْيَافاً وَمِعْطَاءً (شوخی، ۲۰۱۶: ۳۹) (تشخیص، توریه کلام، نفی، اسلوب ندا را / کرامت انسان را، چگونه مهمان‌پذیر بودن و بخشندگی را به تو آموختم). شوخی صنایع بدیعی و زیبایی‌های کلام و کرامت انسان و بخشش و مهمان‌نوازی را به فرزندش می‌آموزد. به نظر می‌رسد که شاعر سعی دارد تا بر این حقیقت تأکید ورزد که یک انسان متعالی اگر شاعر باشد، باید علاوه بر آگاهی

از آرایه‌هایی که بر زیبایی سخنش می‌افزاید، از ویژگی‌ها و صفات اخلاقی بایسته‌ای چون بخشش و کرامت نیز برخوردار بوده و آن را عملاً در زندگی به کار بندند.

از دیگر خصایص اخلاقی پسندیده در اشعار شاعر، تواضع و فروتنی است و برای شویخ چه تواضعی دلپذیرتر از این‌که، آن را در مقام بنده به خالق خود تقدیم دارد. شاعر شراب خشوع و فروتنی مخلوق را که از ابریق مناجات‌های شبانه شیخ حسین؛ آن همسایه عابدش چشیده است، چنین به تصویر می‌کشد: سَمِعْتُ رَجَعَ جَارَنَا الشَّيْخَ حُسَيْنًا / وَهُوَ يَقْرَأُ الدُّجَى بِفَضَّةِ الدَّعَاءِ وَالذَّمَّوعُ / شَرِبْتُ مِنْ إِبْرِيقِ ذَلِكَ الصَّوْتِ خَمْرَةَ الْخُشُوعِ (همان: ۸۷) (پژواک همسایه‌مان شیخ حسین را شنیدم/ در حالی که تاریکی شب را با نقره دعا و اشک‌ها می‌پوشاند/ از ابریق آن صدا شراب خشوع را نوشیدم). شیخ حسین نمادی از یک انسان به کمال رسیده است. او بسان هر انسان متعالی، متصور موقعیت حقیقی خود در مقابل خالق است. شبانه برای راز و نیاز برمی‌خیزد و با نقره اشک و دعا تاریکی شب را می‌زداید. عصاره مناجات‌های شیخ، خمر خشوع و تواضع را برای شاعر فراهم و موجبات تعالی او را در مسیر معنویت آماده می‌سازد؛ زیرا تواضع نیز نشانه سپاسگزاری است و انسان «در حالت سپاسگزاری پی می‌برد که سرچشمه تک‌تک خوبی‌های زندگی به انسان یا عاملی غیر از او یا به نیرویی فراتر از انسان مربوط می‌شود» (ایمونز، ۱۳۹۶: ۲۲)، پس در مقابل آن قدرت خاشع و متواضع می‌گردد.

یکی دیگر از صفات اخلاقی توصیه شده از جانب ایمونز، اظهار شفقت و عشق ایثارگونه است؛ زیرا «دوست داشتن خود و دیگران و جهان پیرامون والاترین هدف زندگی است.» (عبدالهادی حسین، ۲۰۰۷: ۹۱) شویخ در این صفت بسیار توانمند است و در جای‌جای اشعارش تمام وجودش را مدیون زینب؛ همسرش می‌داند: أَنْتِ لِلْحُبِّ فِكْرَةٌ لَا تُسَمَّى / أَنَا لَوْلَاكِ، لَا أَكُونُ كَمَا الْآنَ / فَمِنْكَ ابْتِدَأْتُ: رُوحًا وَجَسْمًا (همان: ۷۷) (تو برای عشق فکری بی‌نامی/ اگر تو نبودی، من این‌گونه که اکنونم نبودم/ پس روحم و جسمم از تو شروع شد). چنان‌که از زینب می‌خواهد تا دگرباره از نو او را به وجود آورد؛ زیرا در چشمان همسرش عشق و مستی با نور معنویت درآمیخته شده است: وَأَوْجِدُنِي مِنْ جَدِيدٍ / فَفِي عَيْنِكَ / كَأُفِ الشُّكْرِ / عَيْنُ الْعِشْقِ / نُونُ النَّورِ (همان: ۸۴) (و مرا از نو به وجود بیاور/ پس در چشمانت/ کاف مستی/ عین عشق/ نون نور است). از آن جهت که «نعمت عشق بیانگر جریان نامحدود عشق و انرژی الهی است.» (شعبانی، ۱۹۷: ۶۷) پس شویخ چنان عاشقانه به همسرش می‌نگرد که بدیهی است ایثارگونه محب و خواهان وی است. «از آن‌جایی که در تمام فضایل اخلاقی کششی شدید نسبت به همدیگر وجود دارد و هر انسانی که وجود یک فضیلت اخلاقی و انسانی را در خود محقق دانست، بی‌شک آن فضیلت اخلاقی و انسانی، فرد را ملزم بر دارا بودن سایر فضایل اخلاقی و انسانی می‌کند.» (دزفولی و صیادانی، ۱۳۹۱: ۱۷۴) پس بدیهی است که شاعر در شعرش به غالب این فضایل اهتمام داشته باشد. به نظر می‌رسد که کاریست این عناوین در اشعار شویخ تنها به سبب بیان تئوریک این فضایل نیست؛ بلکه او بر آن است تا با توصیه به مخاطب

جنبه‌های فعال و به اصطلاح «پراگماتیک» این رفتارها را به مخاطب شناسانده و او را به جنبه‌های عملی این فضایل فراخواند و این خصایص را از پوسته مفهوم خارج کرده و به رفتارهایی اجتماعی مبدل سازد.

نتیجه‌گیری

معنویت شکلی از هوش است که در شکل‌گیری خویشتن درونی و تقویت اصول اخلاقی و معنوی به کار گرفته می‌شود. بررسی اشعار فاروق شوخی؛ شاعر معاصر لبنانی در چارچوب هوش معنوی چنین نتایجی داشت:

- به سبب بسامد بالای مسائل انسان‌گرایانه، عرفان و زهدیات، این فرضیه در اشعار شوخی پدید آمد که شاعر از ظرفیت و قابلیت‌های هوش معنوی در اشعارش بهره برده است.

- مؤلفه‌های هوش معنوی از دیدگاه ایمنونز با شواهد مستخرج از دیوان‌های شاعر شباهت‌هایی داشت؛ چنان‌که برای هر مؤلفه، شواهد متعددی موجود بود که به سبب مقتضیات نگارش مقاله از ثبت تمامی آن، معذور بودیم.

- مصادیق هوش معنوی در اشعار شوخی بیش‌تر با مواردی همخوانی داشت که بیانگر مسائل فرا مادی و ارزشی در چارچوب پذیرش عقل بود.

- مؤلفه ظرفیت متعالی‌سازی در اشعار شوخی با توانایی او بر فهم تصویر کاملی از خویشتن و هستی و جایگاه و هدفش در این جهان شکل گرفته است. در چند قصیده، او در پی خودشناسی است و وجودش را از خداوند دانسته که به او قدرتی ماورائی می‌بخشد. شاعر هدف از حیات را فراروی از غرایز و مادیات معرفی می‌کند.

- حالت‌های متعالی هوشیاری معنوی در اشعار شوخی با حضور پررنگ خداوند در اشعار او پیوندی مستحکم دارد. گذار شاعر از عالم ماده مرهون عشق الهی است که بهترین ترسیم‌گر آن، لحظاتی است که شاعر به نماز ایستاده است. هراس نداشتن از مرگ و تشبیه آن به شرابی لذت‌بخش و فانی شدن در عشق الهی از دیگر حالات متعالی شاعر است.

- شوخی در طبیعت و چهره زنانه پرتوی از ذات خداوند را رؤیت کرده و به وجود مطلق حق پی برده است. درک باطنی این حقیقت، مستلزم وجود هوش معنوی است.

- شوخی در مؤلفه توانایی بهره‌گیری از منابع معنوی به منظور حل مسائل و مشکلات عالم، به نوعی سازگاری و وسعت‌نظر در جهت حل مشکلات رسیده است. او علاوه بر یاری خواستن از الله و پیامبر اسلام (ص)، از پیامبران دیگر ادیان چون نوح و موسی و عیسی نیز یاری می‌طلبد. این قابلیت به این سبب است که این هوش به انسان دیدی کلی درباره تمام امور می‌دهد.

- شوخی با گسترش صفات اخلاقی پسندیده‌ای چون بخشش، سپاسگزاری، خشوع و عشق ایثارگونه در اشعارش در پی تبدیل این صفات به رفتارهایی اجتماعی در جامعه است.

- با واکاوی شواهد مستخرج، این نتیجه به دست آمد که فرضیه بهره‌گیری شویخ از هوش معنوی صحیح و قابل دفاع بوده؛ اما این به آن معنا نیست که شاعر آگاهانه از این هوش بهره برده و در پی تطبیق آن بر اشعارش بوده است؛ بلکه شاعر در اثر ممارست در مسائل انسان‌گرایانه و عرفان به درجه‌ای از شناخت دست یافته که ناخودآگاه از قابلیت‌های هوش معنوی در اشعارش بهره برده است.

- به نظر می‌رسد که استفاده از مؤلفه‌های هوش معنوی در شعر شویخ به آن سبب است که اجتماع با قوانین نابرابر خود و گاه انسان‌ها با کردار ناپسند خود، عرصه را بر شاعر چنان تنگ کرده‌اند که وی به منظور تسلاهی وجود خود، با توسل به حالات متعالی هوشیاری که نماز و مناجات با خداوند برایش میسر ساخته، تمام هستی را جلوه‌ای از خداوند دانسته و بر تقدس آن تأکید ورزیده است. این اندیشه گذار از مشکلات اجتماعی را بر او سهل‌تر می‌کند.

منابع

منابع عربی

- التیجانی، صلاح الدین. (۱۹۹۹م). *الکثر فی المسائل الصوفیة*؛ مصر: الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- شویخ، فاروق. (۲۰۰۴م). *مقامات ورقية*؛ الطبعة الأولى، بیروت: دار کتابات.
- ----- (۲۰۰۹م). *وجه زینب*؛ الطبعة الأولى، بیروت: دار الفارابی.
- ----- (۲۰۱۶م). *قنادیل لحنین داکن*؛ الطبعة الثانية، بیروت: دار النهضة العربية.
- الطوسی، ابونصر عبد الله بن علی السراج. (۱۹۶۰م). *اللمع فی التصوف*؛ تحقیق عبدالحلیم محمود و طه عبد الباقي سرور، القاهرة: دار الکتب الحديثة و مكتبة المثنی.
- عبدالحق، منصف. (۱۹۸۸م). *الکتابة والتجربة الصوفیة، نموذج محي الدين بن عربي*؛ الطبعة الأولى، الرباط: منشورات عکاظ.
- عبدالهادی حسین، محمد. (۲۰۰۷م). *دلیلک العلمی إلى: قوة الذكاء الروحي*؛ الطبعة الأولى، القاهرة: دار العلوم للنشر والتوزيع.
- الفقی، إبراهیم. (۲۰۱۱م). *قوة الذكاء الروحي*؛ الطبعة الأولى، القاهرة: ثمرات للنشر والتوزيع.
- القشیری، أبو القاسم عبد الکریم. (۱۹۸۹م). *الرسالة القشيرية*؛ تحقیق عبد الحلیم محمود و محمود بن الشریف، ط ۱، القاهرة: مؤسسه دار الشعب.

منابع فارسی

- الکساندر، سارا. (۱۳۹۵ش). *هوش معنوی (از مدیریت تا رهبری در زندگی شخصی)*؛ ترجمه فاطمه مهاجرانی و احسان اشرفی، چاپ اول، تهران: نشر دانژه.

- ایمنونز، رابرت. (۱۳۹۶ش). *دریچه‌ای به دنیای شگرف سپاسگزاری*؛ ترجمه سیما فرجی، چاپ اول، تهران: نسل نواندیش.
- حسینی اجدادنیکی، اسماعیل و دیگران. (۱۳۹۱ش). «جنبه‌های روانشناختی در تمثیل‌های ادبی قرآن و تأثیر آن در تربیت انسان»؛ فصلنامه لسان مبین (پژوهش ادب عربی)، سال سوم، شماره هفتم، صص ۱۱۰-۱۳۸.
- دزفولی، محمد و علی صیادانی. (۱۳۹۱ش). «تحلیل و بررسی مصداق‌های واژه فتوت»؛ فصلنامه لسان مبین (پژوهش ادب عربی)، سال سوم، شماره هفتم، صص ۱۶۴-۱۸۳.
- زارع، عفت. (۱۳۹۶ش). *هوش معنوی*؛ چاپ اول، مشهد: انتشارات جالیز.
- زارعی متین، حسن و دیگران. (۱۳۹۰ش). «شناسایی و سنجش مؤلفه‌های هوش معنوی در محیط کار؛ مطالعه موردی در بیمارستان لبافی‌نژاد تهران»؛ مجله پژوهش‌های مدیریت عمومی، سال چهارم، شماره دوازدهم، صص ۷۱-۹۴.
- زهر، دانا و یان مارشال. (۱۳۹۶ش). *هوش معنوی*؛ ترجمه زهرا فیاض و فاطمه فرساد، چاپ اول، تهران: انتشارات بعثت.
- شعبانی، جعفر. (۱۳۹۷ش). *هوش معنوی*؛ چاپ دوم، تهران: نشر ساوالان.

منابع لاتین

- Emmons, R. (2000). Is Spirituality An Intelligence? Motivation, Cognition, And The Psychology Of Ultimate Concern; **The International Journal For The Psychology Of Religion**, 10(1), 3-26.
- Emmons, R. (2007). **Thanks! How The New Science Can Make You Happier**; Boston, New York: Houghton Mifflin Company.

References

- 'Abd al- Hādī Ḥussayn, M. (2007). *Your Scientific Guide to: The Power of Spiritual Intelligence*. Dār al-'Ulūm for Publishing and Distribution.
- 'Abd al-Ḥaqq, M. (1988). *Writing and Sufi Experience, the model of Muḥī al-dīn Ibn 'Arabī*. Ukkāt Publications.
- Alexander, S. (2016). *Spiritual intelligence (from management to leadership in personal life)*. F. Mohājirānī., & E. Ashrafi (Trans). Dānzheh Publications.
- Al-Faqī, I. (2011). *The power of spiritual intelligence*. Tamarāt for Publishing and Distribution.

- Al-Qushyirī, A. (1989). *Al-Risāla al- Qushyirīa*. Dār al-Sha‘b Institution.
- Al-Tījānī, Ş. (1999). *Treasure in mystical matters*. The Egyptian General Book Authority.
- Al- Ṭūsī, A. (1960). *The Book of Light Flashes on Sufism*. ‘A. Ḥ. Maḥmūd., & Ṭ.‘A. Surūr (Ed). Dār al- Kutub al-ḥadītha and al-Muthannā Library.
- Asadī, Z. (2018). Spiritual intelligence in mystical literature based on the thoughts of Rūmī. *Specialized quarterly of Zabān and Adabiyāt Fārsī, Islamic Āzād University of Mashhad*, 14(14), 28-50.
- Dezfūlī, M., & Sayādānī, A. (2014). Analysis and study of instances of the word chivalry. *Lesān Mubīn Quarterly*, 3(7), 164-183.
- Emmons, R. (2000). Is Spirituality an Intelligence? Motivation, Cognition, and the Psychology of Ultimate Concern. *The international journal for the Psychology of Religion*, 10(1), 3-26.
- Emmons, R. (2007). *Thanks! how the new science can make you happier*. Houghton Mifflin Company.
- Emmons, R. (2017). *A window to the wonderful world of gratitude*. S. Farajī (Ed). Nasl-e-Nowandīsh Publications.
- Farrokhzād, M., & Zāre kohan, M. (2021). Analysis of the components of spiritual intelligence in mystical literature based on Rumi's Masnāvī. *Journal of Zabān and Adabiyāt Fārsī (Khārazmī University)*, 27(32), 129-151.
- Ḥusseyṇī Ajdād Niākī, I., et al. (2014). Psychological aspects in the literary allegories of the Qur'an and its effect on human education. *Lesān Mubīn Quarterly*, 3(7), 110-138.
- Qāsemīfard, H., & Baḥrī, Kh. (2020). The manifestations of the Sufī symbol in the poetry of Fārūq Shuwaykh Diwan Lights For Dark Enthusiasm as a model. *Journal of al-Lugha al-‘Arabīa wa Ādābihā*, 16(3), 365-385.
- Reḍāī, N., & Shikhluwand, F. (2019). Spiritual intelligence and its effects on prominent figures of mysticism. *Specialized quarterly of Zabān and Adabiyāt Fārsī, Islamic Āzād University of Mashhad*, 14(12), 129-151.
- Sha‘bānī, J. (2020). *Spiritual intelligence*. Sāvālān Publications.
- Shuwaykh, F. (2004). *Maqāmāt and mascot*. Dār Kitābāt.
- Shuwaykh, F. (2009). *Zainab's face*. Dār al-Fārābī.
- Shuwaykh, F. (2016). *Lights For Dark Enthusiasm*. Dār al-Nahḍa al-‘Arabīa.
- Zāre, ‘E. (2019). *Spiritual intelligence*. Jālīz Publications.

-Zāreī Matīn, H., et al. (2013). Identifying and measuring the components of spiritual intelligence in the workplace; A Case Study in Labbāfinejād Hospital, Tehrān. *Journal of Modīrīyat 'Umūmī Research*, 4(12), 71-94.

-Zohr, D. & Yan, M. (2019). *Spiritual intelligence*. Z. Fāyeḍ., & F. Farsād (Trans). Beʿthat Publications.

تحليل مكونات الذكاء الروحي في قصائد فاروق شويخ بناءً على وجهة نظر رابرت إيمونز*

هدية قاسمي فرد^١، ناصر زارع^٢

^١ طالبة الدكتوراه في اللغة العربية وآدابها، جامعة خليج فارس، بوشهر، إيران.

^٢ أستاذ مشارك في اللغة العربية وآدابها، جامعة خليج فارس، بوشهر، إيران.

معلومات المقالة	الملخص
نوع المادة: مقاله محكمة	الذكاء الروحي هو شكل من أشكال الذكاء الذي يجمع بين المفاهيمي الروحانيات والذكاء في هيكل جديد ويوفر للبشر التطبيق المنطقي للمهارات الروحية بحثاً عن قضايا ذات مغزى وقيمة. هذا الذكاء، الذي هو أساس القيم والمعتقدات والأفعال البشرية، يمكن الإنسان من السعي إلى البحث عن النمو والتعاليم بين حقائق الحياة من خلال التركيز على القضايا الوجودية وتغيير ظروف المعيشة. رابرت إيمونز (١٩٥٨) أستاذ علم النفس بجامعة كاليفورنيا يُعد من المفكرين في مجال هذه النظرية الجديدة ويذهب إلى أنّ ثمة علاقة واضحة بين مكونات هذا الذكاء والقضايا الدينية والأخلاقية. إنّ معظم قصائد فاروق شويخ (١٩٧٦) الشاعر المعاصر اللبناني تتمحور حول التصوّف والحقائق الإسلامية والإنسانية؛ ومن هنا تناول هذا البحث وفقاً للمنهج الوصفي-التحليلي وعبر دراسة نماذج من دواوين الشاعر وظانف وأغراض استخدام مكونات هذا الذكاء في قصائده على ضوء آراء إيمونز. وفي ختام هذا البحث توصلنا إلى نتائج نستخلص أهمها: رغم أنّ قصائد شويخ لم تُذكر فيها كلمة الذكاء الروحي لكنها مرنة للغاية من حيث الأبعاد الأيديولوجية والمعرفية والعاطفية والإرادية، فإنّ هذا الأمر يؤيد فرضيتنا القائلة بأنّ شويخ قد وُظف الذكاء الروحي في قصائده عن غير وعي. من خلال دراسة قصائد الشاعر وهي جاءت متوافقة مع تعاليم الإسلام والقرآن وهادفة إلى حل المشاكل الأنثروبولوجية، تبين لنا أنّ شويخ قد استفاد من آليات الذكاء الروحي للرفع من مستوى نفسه وحلّ المشاكل الوجودية ونوعية التواصل مع الله والإنسان.

الكلمات المفتاحية: الشعر العربي المعاصر، الذكاء الروحي، فاروق شويخ، رابرت إيمونز.

الافتتاح: قاسمي فرد، هدية، زارع، ناصر (١٤٠٠). تحليل مكونات الذكاء الروحي في قصائد فاروق شويخ بناءً على وجهة نظر رابرت إيمونز، مقاله محكمة، السنة الثالثة عشر، الدورة الجديدة، العدد السادس والأربعون، شتاء ١٤٠٠.

المعرف الرقمي: 10.30479/Im.2020.13698.3068

النشر: جامعة الإمام الخميني الدولية حقوق التأليف والنشر © المؤلفون.